

„Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!”

TANULMÁNYOK
HERMANN RÓBERT
60. SZÜLETÉSNAJJA
TISZTELETÉRE
II.

© Havasné Berek Tünde, Lajtai László, Lázár Balázs, Ligeti Dávid, Makkai Béla,
Mészáros Kálmán, Mohácsi Zoltán, Molnár András, Nagy-L. István, Németh Balázs,
Oross András, Orosz László, Pászti László, Pelyach István, Pete László, Pollmann Ferenc,
Ravasz István, Réfi Attila, Reisz T. Csaba, Ress-Wimmer Zoltán, Reszegi Zsolt,
Rosonczy Ildikó, Ságvári György, Sallay Gergely Pál, Schwarczwölder Ádám, Seres István,
Solymosi József, Somogyi Gréta, Süli Attila, Szabó Péter, Szakály Sándor,
Számvéber Norbert, Szávai Ferenc, Tilcsik György, Tóth Dominik, Tóth Ferenc,
Tóth Orsolya, Tóth Péter András, Tóth Zsolt, Ujváry Gábor, Varga Imre,
Veszprémy László, Vizi László Tamás, Zachar Péter Krisztián, Zakar Péter,
Závodi Szilvia, Zinner Tibor, 2023

© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2023
© HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó, 2023

All rights reserved. Minden jog fenntartva.

Szerkesztette
Medgyesy Zsófia és Pászti László

A szerkesztésben közreműködött
Mészáros Kálmán, Sallay Gergely, Solymosi József, Závodi Szilvia

A borítót Szikits Péter fotójának felhasználásával tervezte
Szabó Emese

A hátsó borítón válogatás 1848–1849-es iratokból
(HM HIM Hadtörténelmi Levéltár 14/49, 23/447, 52/179;
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára R 32 No 2790-1)

A kiadásért felel

Dr. Tölg László ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
Kulcsár Gábor ügyvezető, HM Zrínyi Nonprofit Kft.
Dr. Hajdú Ferenc, a Zrínyi Kiadó vezetője

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
ISBN 978-963-519-015-7 Ö
ISBN 978-963-519-017-1

HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó
ISBN 978-963-327-920-5 Ö
ISBN 978-963-327-922-9

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Lajtai L. László:</i> Politika és közvélemény • Hunfalvy Pál 1848–1849-es politikai publicisztikájáról	7
<i>Lázár Balázs:</i> Julius Haynau tábornaszernagy instrukciója a magyarországi újoncozásról	21
<i>Ligeti Dávid:</i> „Európa kozákká leszen” • Az öreg Kossuth és az oroszok	29
<i>Makkai Béla:</i> Megközelítések a dualista korszak „határon túli” magyar sajtójához	37
<i>Mészáros Kálmán:</i> Görgey Boldizsár 1707. évi naptári feljegyzései	47
<i>Molnár András:</i> Meszlényi százados esete a zalai népfelkelőkkel • Rögtönítélő bíraskodás Keszthelyen 1849 júliusában	65
<i>Nagy-L. István:</i> A francia háborúk magyarországi tábornokainak nemzetisége	75
<i>Németh Balázs:</i> A sorgyalogság szabályzat szerinti lőtéri tűzfegyveres kiképzésének sajátosságai az 1848–1849. évi szabadságharc idején	85
<i>Oross András:</i> Magyarországi várak katonai objektumként való megszüntetése II. József idején	99
<i>Orosz László:</i> A keresztény kurzus létrejöttének hazai német vonatkozásai	111
<i>Pásztai László:</i> A '48-as honvéd hatfontos gyalogüteg létszáma	119
<i>Pelyach István:</i> Görgei Artúr és Damjanich János • A szabadságharc két legendás alakjának első találkozása	127
<i>Pete László:</i> Veszélyes elemek? • A szegedi olasz foglyokról	139
<i>Pollmann Ferenc:</i> Ha békét akarsz: foglald el Belgrádot? – avagy Hötzendorfi Konrád kapitális bűne	147
<i>Ravasz István:</i> Mars rátelepszik Tündérországra • A magyarországi harcok kezdete 1944-ben	155
<i>Réfi Attila:</i> Ulmtól Isaszegig • Alfred zu Windisch-Grätz herceg élete és katonai pályafutása	165
<i>Reisz T. Csaba:</i> „Salva parva Romuli nepos!” • Identitástudat és helynévadás	173
<i>Ress-Wimmer Zoltán:</i> A '48-as honvéd, a szabadságharc emlékezetének ápolója	189
<i>Reszegi Zsolt:</i> A m. kir. 107. honvéd utászszázad részvétele a „Levente I.” fedőnevű vállalkozásban	201
<i>Rosonczy Ildikó:</i> Orosz festők művei az 1849. augusztus 13-ai fegyverletételről.	215
<i>Ságvári György:</i> Egy „derék magyar katona megérdemlett dicsérete” és elmarasztalása	227
<i>Sallay Gergely Pál:</i> „Utolsó tulajdonosa Frigyes fhg volt” • A Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjének csillaga a Hadimúzeumban	237
<i>Schwarczwölde Ádám:</i> A szarajevói „szerencse” • Dóczy Lajos levele Kónyi Manóhoz, 1914. július 8.	245
<i>Seres István:</i> Rózsa Sándor és Guyon Richárd	253

<i>Solymosi József</i> : A munkácsi statusbörtön foglyai, avagy 1848-as sorsok	257
<i>Somogyi Gréta</i> : Görgei Artúr és Mikó Imre barátsága	267
<i>Süli Attila</i> : Gábor Áron kontra Bodor Ferenc	277
<i>Szabó Péter</i> : Sötét felhők gyülekeznek Szabolcs-Szatmár felett – avagy a szovjet Armada bevonulása magyar földre, 1944–1945	285
<i>Szakály Sándor</i> : Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, a magyar királyi 2. honvéd hadsereg parancsnoka a hadsereg állapotáról és helyzetéről 1942. november 15-én	297
<i>Számvéber Norbert</i> : A 8,8-as „szentháromsága” a magyar Alföldön • Német nehéz légvédelmi ágyúk az 1944. őszi harci tapasztalatok tükrében	305
<i>Szávai Ferenc</i> : Az osztrák–magyar katonai vagyon megosztása	313
<i>Tilcsik György</i> : Mozaikok a Batthyány Lajos ikervári kastélykertjében állt Szent Borbála- és Génusz-szobor történetéhez	323
<i>Tóth Dominik</i> : Husziták, partizánok, gerillák • Carl Schmitt partizánelméletek vizsgálata 15. századi keretek között	339
<i>Tóth Ferenc</i> : Rákóczi világot hódít? • A száműzött fejedelem különös keleti hadjáratának gondolata 1726-ból	347
<i>Tóth Orsolya</i> : A m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala néhány jótékony célú kiadványa (1914–1918)	355
<i>Tóth Péter András</i> : IV. Károly békekezdeményezései és katonapolitikája 1917 hadieseményeinek tükrében.	367
<i>Tóth Zsolt</i> : A Nemzeti Sírkert 1848–1849-es honvédsírijai	375
<i>Ujváry Gábor</i> : Német–magyar sorsközösség? • Vázlat a kulturális-tudományos kapcsolatok nemzetiszocialista hatalomátvétel utáni történetéről	381
<i>Varga Imre</i> : A Magyar Megszálló Erők III. csoportjának mozgósítása és gépjárművei	389
<i>Veszprémy László</i> : II. András, a keresztes vezér	403
<i>Vizi László Tamás</i> : Fehérvár „non coronat” • Az ősi királyi koronázó város tiltakozása a békefeltételek ellen 1920-ban	411
<i>Zachar Péter Krisztián</i> : Néhány gondolat az alkotmányos fordulat jelentőségéről	419
<i>Zakar Péter</i> : Saaghy Vendel plébános a pozsonyi cs. kir. hadbírótság előtt • Egy hadbíróági eljárás és annak következményei	433
<i>Závodai Szilvia</i> : A sibyllenorti esküvő • József Ferenc főherceg és Anna szász királyi hercegnő menyegzője	441
<i>Zinner Tibor</i> : Az MSZMP mindmáig számba nem vett öröksége...	449
<i>Havasné Berek Tünde – Mohácsi Zoltán</i> : Hermann Róbert munkásságának bibliográfiája (1984–2022)	457
A tanulmányok szerzői	519
Tabula gratulatoria	527

POLITIKA ÉS KÖZVÉLEMÉNY

Hunfalvy Pál 1848–1849-es politikai publicisztikájáról*

Életrajzírói feltűnő hallgatásba burkolódnak Hunfalvy Pálnak az 1848–1849-es forradalom idején kifejtett publicisztikai erőfeszítéseiről. Már a forradalmi időszak alatti szereplését is eleve meglepő szófukarsággal ismertetik, ami annál is furcsább, mivel azt jellemzően nem mulasztják el nyomatékositani, hogy választott népképviselőként szinte a szabadságharc utolsó napjaiig – néhol aktívabb, noha jellemzően inkább megfigyelő – résztvevője volt a korabeli eseményeknek.¹ Ezt az alábbiak fényében túlzás nélkül krónikusnak nevezhető információhiányt csak látszatra orvosolja, hogy a tisztelői által életében összeállított, ám az ünneptel váratlanul bekövetkező halála miatt immár posztumusz megjelenő „Festschrift”-jében közzétett (elvileg teljességre törekvő) bibliográfia² közölt némi adatot a forradalom és szabadságharc idején megjelentetett írásairól.³ Szerencsére sokkal kevésbé bánt mostohán a kérdéssel a hazai sajtótörténet, ám Hunfalvy Pál ez idő tájt született publikációiról még ebben a regiszterben is foghíjas ismeretek forognak közkézen.

A szokatlan szűkszavúság hátterének megértéséhez mindenesetre érdemes jelezni, hogy maga Hunfalvy egyáltalán nem igyekezett megkönnyíteni az ezen

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ *Fraknói Vilmos*: Hunfalvy Pál életéből. A pálya kezdete. In: Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félévszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői. Szerk. *N. n.* Budapest, 1891. (A továbbiakban: Hunfalvy-album 1891.) XI–XII. o.; *Banczik Samu*: Hunfalvy Pál emlékezete. In: A Késmárki Ág. Hitv. Evang. Kerületi Liceum 1909–10. évi értesítője. Késmárk, [é. n.] 12–13. o.; *Szily Kálmán*: Hunfalvy Pál emlékezete. *Magyar Nyelv*, 6. (1910) 1. sz. (A továbbiakban: *Szily* 1910.) 4. o.; *Munkácsi Bernát*: Hunfalvy Pál emlékezete. *Budapesti Szemle*, 149. (1912) 422. sz. 171–172. o.; *Domokos Péter – Palády-Kovács Attila*: Hunfalvy Pál. Budapest, 1986. 26–28. o.

² A bibliográfia hiányosságaira mindenesetre szintén felhívta már a figyelmet *Szily* 1910. 9. o.

³ *Hellebrant Árpád*: Hunfalvy Pál irodalmi munkássága időrendben. In: Hunfalvy-album 1891. 254. o. Ehelyütt azonban mindösszesen két cím olvasható 1848-ból, 1849-ből pedig egyetlenegy sem. Némileg jobban értesült Szinnyei életrajzi lexikona, amennyiben azokat a politikai napilapokat is megnevezi, amelyekben Hunfalvy ekkoriban publikált, az ezekben megjelent írásai címét mindazonáltal nem közli. Szinnyei értesüléseinek forrása valószínűleg egy évtizedekkel korábbi Hunfalvy-életrajz lehetett. Lásd Magyar írók élete és munkái. Szerk. *Szinnyei József*. IV. k. Budapest, 1896. 1419. o. Vö. Hunfalvy Pál. *Vasárnapi Ujság*, 1862. szeptember 21. (38. sz.) 445. o.

életrajza iránt érdeklődő utókor dolgát. A neoabszolutista rezsim idején természetesen legkevésbé volt tanácsos számára a forradalom alatti – mint látni fogjuk: meglehetősen kiterjedt – publicisztikai tevékenységére irányítani a hatóságok figyelmét. Az alkotmányosság visszatértekor, a választók jóvoltából újra politikai szerepet vállalt népképviselőként, ám e két – az ország szempontjából sorsfordítónak bizonyuló – alkalmat (1861 és 1865–1868) leszámítva már csak az 1885-ben újjászervezett főrendiház tagjává történő kinevezésével tért vissza az aktív politizáláshoz. Mivel Deák Ferenc kiegyezési politikája elkötelezett támogatójaként maga is a dualizmus konszolidációjában volt érdekelt, talán emiatt alakult úgy, hogy bár 1848–49-es népképviselőségéről többé-kevésbé részletes naplót vezetett, azt (néhány fontos részletétől eltekintve)⁴ végül sohasem tárta a nyilvánosság elé.⁵ E napló kézírata ráadásul Hunfalvy halálát követően még hosszú évtizedekig lappangott, olyannyira, hogy papírra vetése után közel 140 esztendő múltán talált csak végül sajtó alá rendezőre.⁶ A jelentős forrásértékkel bíró munka⁷ teljes szövegét (néhány kortárs dokumentum közlésétől eltekintve) részletes jegyzetek kíséretében közzé tevő Urbán Aladár megállapítása szerint „Hunfalvy 1848–1849. évi szereplése lényegében földolgozatlan”.⁸ Urbán mindazonáltal a forrásközlést felvezető tanulmányában igyekezett alaposan feltérképezni annak kérdését, hogy 1848-ban és 1849-ben milyen publikációk jelen(het)tek meg Hunfalvy Páltól.⁹ Megállapításai abban összegezhetők, hogy – három közleményt¹⁰ leszámítva – Hunfalvynak a tágan értett forradalom

⁴ *Hunfalvy Pál*: Idősb Görgey István munkája. Második közlemény. *Budapesti Szemle*, 55. (1888) 139. sz. 41. o. skk.

⁵ Lelőhelye: Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči Archív Pavla Hunfalvyho (ŠAP SAL APH) 1832–1891.

⁶ *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. S. a. r. *Urbán Aladár*. Budapest, 1986. (A továbbiakban: *Hunfalvy* 1986.)

⁷ Ami – egyéb érdemei mellett – az első magyar népképviselői országgyűlés zárt ülési többségének a mindmáig legteljesebb kútforrása. Vö. *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoáriróadalomban. In: *Szószerk és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849*. S. a. r. *Uő*. Budapest, 2000. 12. o.

⁸ *Hunfalvy* 1986. 399. o. – Egy kortárs író-publicista mindenesetre az ő felszólalásainak is szentelt néhány sort az 1848–49-es hazai eseményekről írott összefoglalójának a képviselőház 33 fontosabb tagját bemutató fejezetében. Lásd *Levitschnigg, Heinrich von*: Hunfalvi. In: *Uő: Kossuth und seine Bannerschaft. Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn*. Pesth, 1850. (A továbbiakban: *Levitschnigg* 1850.) Bd. II. 215–218. o.

⁹ *Urbán Aladár*: Hunfalvy Pál 1848–1849-ben. In: *Hunfalvy* 1986. (A továbbiakban: *Urbán* 1986.) 12–13., 15., 21–24., 27–29. o.

¹⁰ Aristoteles' elmélete a jogról. *Társalkodó*, 17. (1848) 6. sz. 44–47. o.; Felszólítás az evang. testülethez, a' szülékhez és az egész hazához. *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, 7. (1848) 18. sz. 546–552. o.; Május elsőjére. *Képes Ujság*, 1. (1848) 18. sz. 139–140. o. – Az első írás lényegében Hunfalvy 1848. január 17-ei akadémiai előadásának szöveggözlése, műfaji értelemben nem tekinthető tehát publicisztikának, a második közleménynek pedig öccse, Hunfalvy János

idején megjelentetett írásai két magyar nyelvű politikai napilapban¹¹ találtak maguknak helyet. Egyikük az 1848. év második felében megjelenő és ekkoriban nem csupán a legjelentősebb, de – az első hazai hivatalos lap, a *Közlöny*¹² után – a legtöbbször által előfizetett és vélhetően legolvasottabb hazai napilap¹³, a *Kossuth Hírlapja*¹⁴, a másik pedig a rákövetkező év februárjában indított és a nyár közepéig – nagyjából a hónapokig defenzívába kényszerült magyar állam akkori székhelyén, Debrecenben – megjelenő, Jókai Mór által szerkesztett *Esti Lapok* volt.¹⁵

Amíg a Hunfalvyval már az 1840-es évek elejétől szoros kapcsolatban álló Bajza József szerkesztette *Kossuth Hírlapjában* névvel megjelent írásai egyértelműen beazonosíthatók,¹⁶ annál problematikusabb e szempontból az *Esti Lapok*-ban közölt cikkek szerzőségének a megállapítása, tekintve, hogy a „békepárt”-ként nevesített politikai csoportosulás fórumaként szolgáló sajtóorgánum szerzői a lapban közzétett írásaikat jellemzően álnéven vagy betűjelekkel jegyezték.

a társszerzője, aki a megjelenés idején egyúttal tanártársa is volt a késmárki evangélikus líceum jogi katedráján.

- ¹¹ A Szinyeyi-féle és az 1862-es *Vasárnapi Ujság*beli életrajza is azt sejteti ellenben, mintha a forradalom idején Hunfalvy Pál a *Pesti Hírlap*ban is publikált volna. Erről nem tud Urbán említett tanulmánya, és a képviselőházi ténykedésének dokumentálásán túl én sem találtam nyomát tőle származó cikkeknek a *Pesti Hírlap* 1848-as és 1849-es lapszámaiban. Hunfalvy a forradalom időszakára visszatekintő egyik írásában mindenesetre arról ír, hogy az előbbi lábgyeztetben említett véleménycikkét, amelyet a soproni evangélikus líceum hallgatóinak petíciója hatására vetett (öccsével közösen) papírra, eredetileg a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének küldte el, amely azonban nem volt hajlandó közölni azt, ezért a *Protestans Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain hozták le. Vö. *Hunfalvy Pál: Rövid visszapillantás a forradalomra. Budapesti Szemle*, 11. (1883) 34. k. 77. sz. 270. o.
- ¹² *V. Windisch Éva: Közlöny (1848–1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története.* Budapest, 1958.
- ¹³ *Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából.* Budapest, 1900. 140–141. o. és *Dezsényi Béla: Kossuth, a forradalmi publicista. Irodalomtörténet*, 41. (1953) 1–2. sz. 54. o.
- ¹⁴ *Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.* Budapest, 1887. (A továbbiakban: *Ferenczy* 1887.) 476–480. o.; *Kosáry Domokos: A Kossuth Hírlapja.* In: *A magyar sajtó története.* II/1. k. 1848–1867. Szerk. *Kosáry Domokos – Németh G. Béla.* Budapest, 1985. (A továbbiakban: *Kosáry* 1985.) 195–197. o. Vö. *Szücsi József: Bajza József.* Budapest, 1914. 421–427. o.
- ¹⁵ *Kovács Lajos: Az 1849-iki debreceni pártok, és az „Esti Lapok”. Hazánk. Történelmi Közlöny*, 1. (1884) I. k. 3. füzet. 196–201. o.; *Ferenczy* 1887. 474–476. o.; *Kosáry Domokos: Az Esti Lapok.* In: *Kosáry* 1985. 245–247. o.; *Uő: Politikai viták.* In: *Uo.* 250–258. o.
- ¹⁶ A népképviselői ház tagjaihoz. *Kossuth Hírlapja*, 1848. július 11. (9. sz.) 33–34. o.; Néhány bíráló észrevétel a bécsi politikáról. 7 részben. *Uo.*, 1848. szeptember 28. (77. sz.) 349–350. o., október 3. (81. sz.) 367. o., október 4. (82. sz.) 371. o., október 7. (85. sz.) 383. o., október 14. (91. sz.) 409. o., október 15. (92. sz.) 413. o., október 19. (95. sz.) 425. o.; Szabad-e elmélkedni? 3 részben. *Uo.*, 1848. október 26. (101. sz.) 449. o., október 27. (102. sz.) 453. o., október 29. (104. sz.) 461–462. o.; *Politica. Uo.*, 1848. november 17. (120. sz.) 527. o., november 24. (126. sz.) 551. o.

Hogy a Debrecenben megjelenő lap állandó szerzőinek – sőt talán politikai rovata informális szerkesztőinek is – egyike Hunfalvy Pál volt, az elsősorban néhány kortárs visszaemlékezésből tudható.¹⁷ Urbán Aladár immár Hunfalvy közzétett naplójának utalásai alapján nyomós érvekkel próbálta – véleményem szerint meggyőzően – beazonosítani Hunfalvy Pálnak az *Esti Lapok*ban megjelent írásait.

Mielőtt azonban Urbán érveinek ismertetésére rátérnék, – egyébiránt mintaszerű – tanulmányának sajtótörténeti szempontból kifogásolható hiányosságáról kell szólnom. Minden valószínűség szerint nem ismerte ugyanis azt a közel fél évszázaddal korábbi rövid, ám fontos közleményt,¹⁸ amelyben Dezsényi Béla meggyőzően tisztázta Hunfalvy Pálnak (és öccsének) az első hazai képes hetilapban¹⁹ álnévvel megjelent írásainak a kérdését, nevezetesen, hogy az ezen sajtóorgánum hasábjain megjelent négy, Hunfalvi Pál névvel jegyzett publikáció²⁰ mellett további öt írás²¹ esetében is egyértelműen igazolható a szerzősége. Valószínűnek tartható Dezsényi azon magyarázata is, hogy a 3. mint írói álnév az idősebb Hunfalvy hárombetűs keresztnevére,²² míg az öccse esetében használta-

¹⁷ Szilágyi Sándor: Magyar forradalmi adattár. I. k. Kossuth a forradalom végnapjairól. Pest, 1850. 15. o. és Pálffy János: Hunfalvi Pál. In: Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. S. a. r. Szabó T. Attila. II. k. Kolozsvár, 1939. 20. o.

¹⁸ Dezsényi Béla: Egy felvidéki hetilap két elfelejtett cikkirója. *Irodalomtörténet*, 32. (1943) 4. sz. 175–177. o.

¹⁹ Ez a médiatörténeti jelentőségű periodika lényegében az első hazai képes hetilap volt, amely a naprakész hírekhez egyidejű és bőséges képillesztrációt mellékel, amit a Nyugat-Európában is csupán kevéssel azelőtt óta rendelkezésre álló (a Thomas Bewick által tökéletesre fejlesztett fametszet használatán alapuló) illusztrációs technológia átvétele tett lehetővé. Az egy évig létező hetilap 1848. március végéig *Ábrázolt Folyóirat*, majd négy hónapig *Képes Ujság*, az utolsó fél évben pedig *Mulattató Képes Ujság* címmel jelent meg. Aktuális politikai híreket azonban csak a második szakaszban, a *Képes Ujság* időszakában közölt, 1848 augusztusától ugyanis – másokhoz hasonlóan nem tudván kigazdálkodni a szigorú sajtótörvény előírta tetemes kauciót – megszűnt politikai lapként működni. Vö. Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap. A kassai *Ábrázolt Folyóirat* története. *Magyar Könyvszemle*, 64. (1940) 1. sz. 17–35. o. és Révész Emese: Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között. Budapest, 2015. 68–72. o.

²⁰ Május elsőjére 1848. *Képes Ujság*, 1848. április 29. (18. sz.) 139–140. o.; Tudosítás a főlebbi hirdetemnyhez. Uo., 1848. június 10. (24. sz.) (A hivatkozott írás a lap számozatlan előfizetési hirdetésén olvasható.); Pénz és hitel. Uo., 1848. június 24. (26. sz.) 204–205. o. és 1848. július 1. (27. sz.) 215–217. o.

²¹ Vezércikk. *Képes Ujság*, 1848. május 6. (19. sz.) 148. o.; Vigyázzunk!, Uo., 1848. május 20. (21. sz.) 164–165. o.; Mult és jelen. Uo., 1848. május 27. (22. sz.) 173. o.; Szabad-e szerényen kérdezni? Uo., 1848. június 3. (23. sz.) 180–181. o.; Pénz és tőke. Uo., 1848. június 17. (25. sz.) 196–197. o.

²² Hunfalvy lényegében maga fedi fel retrospektíve az álnévét, amikor a Pénz és tőke című írása folytatásának tekinthető Pénz és hitel két közleményét nem 3. aláírással, hanem immár a saját neve alatt publikálja.

tos 5. az utóbbi ötbetűsére (azaz: 3. = Pál, 5. = János) utalhat. Dezsényi figyelmét mindazonáltal elkerülte további két 3. aláírással szintén ugyanezen sajtóorgánumban megjelentett közlemény,²³ valamint a névtelen publikációk beazonosíthatóságának kérdésével sem foglalkozott, amire alább még visszatérek. Mindez csak tovább erősíti a benyomást, hogy az ugyanezen lapban megjelent politikai tárgyú közlemények zöme a két Hunfalvyhoz köthető.²⁴ Az idősebbik Hunfalvy ráadásul ugyanitt programírásnak tekinthető, saját néven közzétett nyilatkozatban²⁵ hívta fel elméleti igénytel az olvasóközönség figyelmét a frissen kivívott sajtószabadság közepette politikai kulcsszerephez jutó közvélemény befolyásolásának jelentőségére, valamint annak veszélyeire, és tett hitet a vidéki sajtónyilvánosság, továbbá a hazai kulturális és politikai élet decentralizációjának mielőbbi megteremtése mellett. Mindezt előmozdítandó vállalta (immár névvel), hogy onnantól a lap állandó szerzői közé lép (miközben, álnéven – ahogy láthattuk – lényegében már hetek óta az volt). Politikai publicistává válása azonban mégsem e médiatörténeti szempontból fontos, ám – politikai relevanciáját tekintve – kérészerűen a kassai sajtóforum hasábjain teljesedett ki, pár hét múlva ugyanis népképviselővé választotta őt cipster²⁶ szülőföldje, így július elején az első hazai népképviselői országgyűlés székhelyére, Pestre költözött.

Ekkortól kezdett naplót vezetni az eseményekről, amelynek utalásai szerencsére további ez idő tájt megjelent hírlapi közleményei beazonosításához is hozzásegítenek. December 3-ai bejegyzésében az egyik *Kossuth Hírlapjában* megjelent,

²³ 3.: Az erdélyi Szászok Frankfortban. *Képes Ujság*, 1848. június 3. (23. sz.) 180. o.; 3.: Késmárk, május 24., Uo., 1848. június 3. (23. sz.) 184. o. – Ez utóbbi lényegében egy – cím nélküli – helyszíni tudósítás. A lap május 13-ai számában öccse, János tudósított Késmárkról (5. álnéven), a május 6-ai lapszámba pedig feltételezhetően szintén egyikük küldött – aláírás nélküli – helyszíni tudósítást a szepességi városból.

²⁴ Kosáry egyenesen úgy fogalmaz (feltehetőleg Dezsényi cikke nyomán), hogy a lap „vezető cikkeit” a két Hunfalvy írta „1848 nyarán”. *Kosáry Domokos: Vidéki sajtó*. In: *Kosáry* 1985. 208. o. Megállapításával alapvetően egyetértve mindazonáltal megjegyzendő, hogy Hunfalvy Pál ehelyütt beazonosított írásainak több mint a harmada még tavasszal jelent meg, a többi pedig lényegében június folyamán (a névvel aláírtak közül a legelső április végén, az utolsó pedig július 1-jén).

²⁵ *Hunfalvi Pál: Tudósítás a főlebbi hirdetményhez. Képes Ujság*, 1848. június 10. (24. sz.) előfizetési hirdetés.

²⁶ A szepesszombati választókerület székhelyén 1848. június 26-án egybegyűlt választók a két jelölt közül közel kétharmados többséggel választották Hunfalvy Pált képviselőjüké. ŠAP SAL APH Zápisnica z parlamentných volieb v Spišskej Sobote dňa 26. 6. 1848.

komolyabb visszhangot kiváltó írásával²⁷ kapcsolatban jelzi ugyanis,²⁸ hogy azt német fordításban másutt is leközlötték.²⁹ Bő fél hónappal korábban pedig talányosan ejti el ugyanott, hogy az „Umschau című cikkében a democratiát mint Erlösung des Menschengeschlechtes, adom elő”.³⁰ Urbán Aladár megállapítása szerint ez utóbbi „cikkek sorsa ismeretlen”.³¹ Tekintettel a forradalmi esztendőben megjelenő német nyelvű hazai periodikák kiemelkedően magas számára,³² korántsem meglepő, hogy Urbán nem akadt a Hunfalvy Pál által nevesített közlemények nyomára. Némi utánajárással azonban egy másik hazai kiadású fővárosi német nyelvű lap, a *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*³³ hasábjain sikerült rá-

²⁷ *Politica. Kossuth Hírlapja*, 1848. november 24. (126. sz.) 551. o. – A cikk visszhangjához lásd pl. *Gergelyi: Válasz Hunfalvi úr politicájára. Marcius Trzenötödike*, 1848. november 28. (220. sz.) 887–888. o.; *N. n.: Válasz a Kossuth Hírlapjának. Nemzeti. Politikai Hírlap*, 1848. december 10. (182. sz.) 718. o. – Sőt, a hazai német nyelvű napisajtóban már a cikk első része – *Kossuth Hírlapja*, 1848. november 17. (120. sz.) 527. o. – is figyelmet és polémiát gerjesztett: *Der Ungar. Allgemeine Zeitung für Politik und Belletristik*, 1848. november 18. (42. sz.) 358. o.; *Grünwald, S.: Gegen Hunfalvi's „Politika”*. Uo., 1848. december 5. (56. sz.) 482–483. o.; *XYZ.: Budapest, 6. December. Uo., 1848. december 7. (58. sz.) 497–498. o.* Vö. még *Hunfalvy* 1986. 113–114. o.

²⁸ *Hunfalvy* 1986. 119. o.

²⁹ Vö. *Pester Zeitung*, 1848. december 3. (844. sz.) 5087–5088. o.

³⁰ *Hunfalvy* 1986. 104. o.

³¹ Uo. 409. o. – Ahogy Urbán megjegyzi, – a fentebb említett fordítást közzé tevő – *Pester Zeitung* nem jelentetett meg ez idő tájt ilyen címen cikket vagy cikksorozatot. Jóllehet az 1848-as évfolyam számaint lapozgatva március végétől október elejéig mintegy kéttucatnyi *H.* jellel szignált hosszabb-rövidebb, markáns hangvételű politikai publicisztikára akadhatunk a – Kosáry jellemzését idézve – „mindenkori kormányhatalom szinte hivatalos, német nyelvű napilapja” hasábjain. Ezek mögött azonban minden valószínűség szerint – legalább részben – a kor egyik legjobb tollú hazai német publicistáját, a Batthyány Lajos hívének számító Hugo Albertet sejtethetjük, aki nagyjából négy hónapig a lap társszerkesztője is volt. Vö. *Kosáry Domokos: Hazai német lapok*. In: *Kosáry* 1985. 212. o.; *Szemző Piroska: A „Pester Zeitung”*. Egy XIX-ik századbéli kormánylap története. Budapest, 1941. 29–32. o.; *Lévitschnigg* 1850. II. k. 297. o.; Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Szerk. *Károlyi Árpád*. Budapest, 1932. II. k. 323. o.

³² Amíg 1847-ben 27, 1849-ben pedig 41 hazai szerkesztésű és kiadású német nyelvű lapról lehet tudni, addig 1848-ban nem kevesebb mint 86 ilyen sajtóterméket tart számon a sajtótörténet. Vö. *Réz, Heinrich: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. München, 1935. (A továbbiakban: *Réz* 1935.) 126. o.

³³ *Réz* 1935. 77. o.; *Busa Margit: Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája*. In: *Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban*. Budapest, 1957. 129–130. o.; *V. Busa Margit: Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarica hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapest, 1986. I. k. 196. o. – A Jánisch József által szerkesztett, 1848. május 1-jétől az esztendő végéig heti négy alkalommal megjelenő lapot a róla lakonikus tömörséggel nyilatkozó Kosáry „elég szintelennek” minősíti. *Kosáry Domokos: Hazai német lapok*. In: *Kosáry* 1985. 214. o. – A sajtótörténet fehér foltjai közé tartozó hírlapról és kiadó-szerkesztőjéről mindenesetre egészen más kép körvonalazódik annak fényében, hogy gyakran és hosszasan közölt fordításban Kossuth-beszédeket, vett át cikkeket a *Kossuth Hírlapjából*, sőt adott esetben ez utóbbi

akadnom egy igencsak terjedelmes, nyolc folytatásban lehozott *Umschau* című és H. P. aláírással jegyzett cikksorozatra.³⁴ Márpedig annak címadása és az övével egyező monogramos aláírás megfelelése mellett a szöveg szerinti azonosság is kétségtelenné teszi Hunfalvy Pál szerzőségét.³⁵ Sőt, e minden ekkoriban megjelenő politikai publicisztikájánál nagyobb lélegzetű írásán kívül ugyanezen sajtótermék későbbi számaiban is találhatunk H. P. aláírású, szintén aktuális politikai témát boncolgató cikksorozatot, amelynek kapcsán – az aláírás egyezésén túl – az *Umschauban* kifejtettek és egyéb ekkori publikációi gondolatmentével szoros párhuzamba állítható tematikai egyezések és stilisztikai jellegzetességek alapján szintén nincs okunk kételni, hogy az hasonlóképp Hunfalvy Pál szellemi terméke.³⁶ A lap korábbi számainak áttekintésével pedig további kapcsolatra is fény derül Hunfalvy és a *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung* között: a címazonosság mellett a tartalmi egybevetés is kétségtelenné teszi ugyanis, hogy az egyik fentebb már említett, *Kossuth Hírlapjában* megjelent cikksorozata első részét³⁷ kivonatos német fordításban ez a sajtóorgánium is leköszölte.³⁸

A súlyosbodó hadihelyzet következtében azután 1848 és 1849 fordulóján az országgyűlés Debrecenbe költözött, miáltal Hunfalvy pesti tartózkodásával együtt ottani publicisztikai tevékenyége is értelemszerűen véget ért. Ahogy azonban képviselői tevékenysége korántsem szakadt félbe (olyannyira nem, hogy

is tett közzé magyar fordításban eredetileg itt megjelentetett cikket. Vö. *Fabó Irma*: Barsi József laptervei 1848 őszén. *Magyar Könyvszemle*, 93. (1977) 4. sz. 329–331. o. Az utókor sommás ítéletével éles ellentétben ráadásul a kortársak még kifejezetten a *jelentős* fővárosi sajtóorgániumok sorában tartották számon ezt a lapot. Vö. *N. n.*: Die deutsche Journalistik in Budapest. In: *N. n.*: Szenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions-Kriege. Pest, 1850. 179–180. o.

³⁴ *H. P.*: Umschau. Teil I–V. *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*, 1848. október 28. (95. sz.) 415–416. o., október 31. (97. sz.) 423–424. o., november 4. (99. sz.) 432–433. o., november 7. (101. sz.) 439–440. o., november 11. (103. sz.) 447–448. o., november 14. (105. sz.) 456. o., november 16. (106. sz.) 460–461. o., november 23. (110. sz.) 476. o.

³⁵ Az „Erlösung des Menschengeschlechtes” színtagma ti. szó szerint szerepel a cikksorozat alábbi helyén: *H. P.*: Umschau, V. *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*, 1848. november 14. (105. sz.) 456. o. Ráadásul naplójában történetesen épp ugyanezen napra esik az említett hivatkozás. Vö. a 30. sz. jegyzetét!

³⁶ *H. P.*: Abdankung des Kaisers und ungarisches Staatsrecht. Teil I–II. *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*, 1848. december 9. (119. sz.) 481–482. o., december 10. (120. sz.) 485–486. o., december 14. (122. sz.) 494. o.

³⁷ *Hunfalvy Pál*: Néhány bíráló észrevétel a bécsi politicáról. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 28. (77. sz.) 349–350. o.

³⁸ (*K. H.*): Einige kritische Bemerkungen über die Wiener Politik. *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung*, 1848. szeptember 30. (79. sz.) 350–351. o., október 3. (81. sz.) 357–358. o. – Hogy a fordításkivonatolást maga Hunfalvy vagy a lap szerkesztője/valamilyik munkatársa végezte, kétséges, a – vélhetően a forráscikk megjelenési helyére utaló és zárójeles – aláírás mindenestre az utóbbi feltételezést erősíti. Hunfalvy naplójában mindenesetre nem tesz említést cikke német verziójáról (ahogy egyébként a magyar nyelvű cikksorozatáról sem).

az újra összeült képviselőház egyik jegyzőjévé is megválasztották Debrecenben)³⁹, a politikai publicisztikával sem hagyott fel, jóllehet annak keretei jelentősen megváltoztak. Mint fentebb már említettem, Urbán Aladár a naplójának utalásai alapján két *Esti Lapok*ban megjelent közlemény esetében is kimutatta Hunfalvy Pál erősen vélelmezhető szerzőségét,⁴⁰ majd azok – neve kezdőbetűivel megegyező – P. és H. betűjeles szignálása nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a nevezett lapban e két jelzéssel közölt néhány többi írás kapcsán is biztosnak vehető a szerzősége.⁴¹ Urbán megállapításainak helytállósága meglátásom szerint további – életrajzi és filológiai – érvekkel is meggyőzően alátámasztható. Az általa tőle származónak tekintett két P.⁴² és egy H. jelzésű hosszabb cikk-sorozat közleményei⁴³ ugyanis tartalmi összefüggéseik és jellegzetes szóhasználatuk alapján is arra mutatnak, hogy valóban Hunfalvy Pál lehet a szerzőjük. Az *Állam és társadalom* című cikksorozat első részében az 1847-es hazai viszonyokat a nyugat-európaiakkal összevető álneves szerző ugyanis pontosan azon (osztrák, észak-itáliai és svájci) vidékek személyes ismeretéről tanúskodóan nyújt rövid, ám érzékletes beszámolót,⁴⁴ amelyeket ugyanazon év folyamán az egyik kéziratban fennmaradt útinaplója tanúsága szerint a nászutas Hunfalvy Pál bizonyíthatóan személyesen végigjárt.⁴⁵

Még tovább erősíti szerzőségének a valószínűségét egy – tudomásom szerint mások által ezidáig nem érzékelt – filológiai jellegzetesség, amelynek bemutatására érdemes kissé részletesebb figyelmet szentelni. Az összes H. és P. betűkkel szignált *Esti Lapok*beli írás szerzője ugyanis következetesen az igencsak újszerűnek számító *állam* szóalakat használja.⁴⁶ Márpedig ez a tendenciózus terminus-

³⁹ *Közlöny*, 1849. január 19. (5. sz.) 17. o.

⁴⁰ P.: Dembinszky altábornagy. *Esti Lapok*, 1849. április 1. (49. sz.), H.: Hivatalképesség. Uo., 1849. május 30. (82. sz.) (*Az Esti Lapok* debreceni számai oldalszámozás nélküliek.)

⁴¹ Urbán 1986. 29. o.

⁴² P.: Országolás és kormányzás. I–V. rész. *Esti Lapok*, 1849. május 1. (58. sz.), május 3. (60. sz.), május 5. (62. sz.), május 8. (64. sz.), május 9. (65. sz.) és P.: Állam és társadalom. I–IV. rész. Uo., 1849. május 11. (67. sz.), május 14. (69. sz.), május 16. (71. sz.), május 18. (73. sz.) – Urbán ugyan nem szól róla, ám Hunfalvy cím szerint is megemlékezik az első P.-vel szignált cikksorozatról: „Az Esti Lapokba Országolás és Kormány című cikkek jelentek meg tőlem.” *Hunfalvy* 1986. 264. o.

⁴³ H.: Ismerjük meg ellenségünket. I–III. rész. *Esti Lapok*, 1849. május 22. (76. sz.), május 23. (77. sz.), május 24. (78. sz.)

⁴⁴ Állam és társadalom. *Esti Lapok*, 1849. május 11. (67. sz.)

⁴⁵ ŠAP SAL APH Denník z cesty: Graz – Ľubl'ana – Triest – Benátky – Padova – Verona – Miláno – Brixen – St. Bernhard – Chamonix – Ženeva – Luzern. 6. júl. – 18. aug. r.

⁴⁶ Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Budapest, 1902. 9. o. – Szily szerint ugyanis csak a forradalom után terjedt el az *állam* szó politikológiai értelmű használata, noha a szóalak már másfél évtizeddel korábbról is adatolható, ám akkor még csak 'Konsistenz', illetve 'Haltbarkeit' értelemmel. Vö. Fogarasi János: Német és magyar zsebszótár. Legújabb helyesírás szerint, 's az újonnan alakított vagy fölélesztett

használati gyakorlat annyiban mindenféleképp jellegzetesnek tekinthető, hogy a korabeli hazai magyar nyelvű politikai nyelvhasználatban az „állam” a forradalmi átalakulások idején amúgy is lényegi változáson keresztülmenő fogalmára – erősen úgy tűnik – még ez idő tájt is az *álladalom/állodalom* neologizmusok, valamint a hagyományos *status* számítottak *elsődlegesen* bevett megnevezésként.⁴⁷ Mindezek fényében, hipotézisem szerint, kifejezetten az *állam* szóalak *következetes* használata a kortárs politikai szövegekben olyan „sibolet”-nek (‘kódszó’-nak) tekinthető,⁴⁸ amely jó eséllyel segítheti Hunfalvy Pál ekkoriban névtelenül

szókkal bővítve. I. k. Pest, 1836. 8. o. – Szily megállapítását azonban árnyalja, hogy Ballagi Mór szótárába már 1848 előtt is felvette az *állam* 'Staat' jelentését is. Nála is megtalálható még mindenesetre annak 'Konsistenz' értelme (és az előbbiben is az *állodalom* kerül az első helyre), ráadásul a szótár egy évvel később megjelent második részében ismét csak a Fogarasiné olvasható jelentések szerepelnek az *állam* címszónál, míg a 'Staat' és 'Stand' magyar megfelelője egyedül az *álladalom*. Vö. *Bloch Móric*: Magyar–német és német–magyar zsebszótár [...] Német–magyar rész. Pest, 1847. 103., 329. o. és *Uő*: Magyar–német és német–magyar zsebszótár [...] Magyar–német rész. Pest, 1848. 7. o. – Szily megállapításának kronológiai érvényét mindenesetre már Gáldi László is megkérdőjelezte, aki Vasvári Pál 1848-as publicisztikájában vélte felfedezni – igaz, ideiglenes érvénnyel – annak origóját: „Vasvárit kell *állam* = *status* szavunk megteremtőjének tekintenünk.” *Gáldi László*: A magyar köznyelv a szabadságharc korában. *Magyar Nyelvőr*, 72. (1948) 4. sz. 156. o. – Más nyelvészek azután egyéb 1848-as, sőt 1847-es sajtótermékekben is találtak néhány példát az *állam* szó modern értelmű használatára. Vö. *Zsoldos Jenő*: Állomány, állam. *Magyar Nyelvőr*, 76. (1952) 5. sz. 385–386. o. és *Terestyéni Ferenc*: Az állami élet nyelve. In: *Nyelvünk a reformkorban*. Szerk. *Pais Dezső*. Budapest, 1955. 95. o. – A legújabb kutatás pedig egyenesen Széchenyi István 1835-ös munkáját tünteti fel az *állam* szóalak mai értelemben vett első előfordulásaként. Vö. A magyar nyelv nagyszótára. Főszerk. *Ittész Nóra*. II. k. Budapest, 2006. 539. o. – Ez utóbbi beazonosítást azonban nyilvánvalóan tévesnek gondolom, mégpedig nemcsak amiatt, hogy az egy, az eredeti kézirat születése után bő két évtizeddel későbbi (nem betűhív) kiadásra támaszkodik, de azért is, mert Széchenyi az *állam* helyett még a forradalom esztendejében megjelent művében is – ahogy a korábbiakban – a *status*, *álladalom*, illetve *közállomány* szavakkal adja vissza magyarul a „Staat” jelentését. Vö. *Széchenyi István*: Hunnia. Közli: *Török János*. Budapest, 1858. 66. o. és *Uő*: Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről. [H. n., 1848]. 24., 31., 95., 103., 109., 111., 115., 121., 134. o.

⁴⁷ A korabeli hazai magyar nyelvű politikai sajtó néhány fontosabb orgánumának digitalizált példányain elvégzett vizsgálatok megerősíteni látszanak ugyanis a régebbi nyelvtörténeti megállapításokat. A hivatalos és félhivatalos kormánylapok (*Közlöny*, *Kossuth Hírlapja*) mellett a legfontosabb radikális (*Marczius Tizenötödike*) és a nagy múltú liberális sajtótermék (*Pesti Hírlap*) digitálisan elérhető lapszámaira kiterjedő szóstatistikai vizsgálatok ti. azt mutatják, hogy az „állam” fogalmára 1848–49-ben használt, fentebb említett terminusok közül (ideértve szintén a velük alkotott szóösszetételeket) továbbra is az *állam* szó volt a legkevésbé használatos. E négy lap hasábjain a legritkábban a *Közlöny*-ben (3%), a leggyakrabban pedig a *Kossuth Hírlapjában* (7%) fordult elő, de a *Marczius Tizenötödike* és a *Pesti Hírlap* ekkori számaiban is csupán hozzávetőleg 5–6%-os arányban mutatható ki. Megjegyzésre érdemes továbbá, hogy az *állam* szó *Kossuth Hírlapjabeli* előfordulásainak közel fele (42%-a) épp Hunfalvy Pál közleményeiben olvasható.

⁴⁸ Ironikus módon épp az egyik szóban forgó cikk lábjegyzetében idézik el – vélelmezhetően tehát Hunfalvy Pál – a kortárs pártharcok akciófogalmaként modernizált *sibolet* kifejezés bibliai etimológiáján, amelyet a hazai politikai sajtóban – állítása szerint – a *Marczius Tizenötödike*

megjelent írásainak a beazonosítását.⁴⁹ E feltételezés alátámasztására érdemes visszatérni a *Képes Ujság* közleményeire. Az évfolyam lapszámainak digitalizált változatán elvégzett statisztikai vizsgálat ugyanis azt mutatja, hogy az *állam* szóalak közel 200 előfordulása túlnyomó többségben (több mint 86 százalékban) Hunfalvy Pál és János⁵⁰ nevesített és álneves íásaiban található. Az összes többi előfordulás zöme pedig névtelen szerzőjű közleményben olvasható (amelyeket tehát akár valamelyik Hunfalvy is írhatott),⁵¹ illetve még egy-egy alkalommal

főmunkatársa, Csernátóni Lajos terjesztett el. *P.: Országolás és kormányzás. I. Esti Lapok*, 1849. május 1. (58. sz.)

⁴⁹ A kérdés természetesen további kutatásokat igényel, az azonban bizonyosnak látszik, hogy évekkel korábban maga Hunfalvy ugyan még szintén az *állodalom* szóalakkal rokonszenvezett (vö. pl. *Hunfalvy Pál: Beszéd*, melyet a' késmárki ev. lyceumban törvénytanítói igtatásakor 1842 tizenegyedhő 23-dikán mondott. Késmárk, 1843. 4–5. o.), viszont minden rendelkezésre álló adat arra mutat, hogy már ugyanezen évtized közepétől áttért az *állam* szó következetes és terminusértékű használatára. Két 1844-es keltezésű levelében is előfordul ugyanis az alábbi jelzős szerkezetekben: „állami társaság” és „állami országászat”. Lásd MTA Könyvtár Kézirattár, Hunfalvy Pál levele Schedel (Toldy) Ferencnek 1844. április 30. és 1844. szeptember 17. Vö. továbbá: *Lajtai L. László: Hunfalvy Pál két ünnepi beszéde a késmárki líceumból* (1846). *Lymbus – Magyarágtudományi forrásközlemények*, 18. (2020) 549., 552., 559., 561. o.; *Hunfalvy Pál: Tanodai szózat*, melylyel a' késmárki ev. kerületi Fótanodában [...] tartandó nyilvános vizsgálatokra [...] meghí [sic!] Hunfalvy Pál, igazgató. Hit, vallás és egyház. Lőcse, 1847. 7. o. és passim. (Az *állam* szó csak ez utóbbiban összesen 57! alkalommal fordul elő!) Végtül a 47. jegyzetben ismertetett számadatok kiegészítéseként is érdemes felhívni a figyelmet arra a nagyívű – politológiai, szociológiai és közgazdasági áttekintéseket egyaránt tartalmazó – tanulmányára, amely a reformkori ellenzék politikai nézeteit reprezentáló válogatáskötetben jelent meg. *Hunfalvi Pál: Országgazdászati tájékozás*. In: Ellenőr. Politicai zsebkönyv a' pesti Ellenzéki Kör megbízásából. Szerk. *Bajza [József]*. Németország, 1847. 149–216. o. – A 16 szerző 20 írását közel 600 oldal terjedelemben közlő gyűjteményes kötetben a *status* szó száznál többször, az *állodalom/álladalom* 9-szer, az *állam* pedig 67-szer fordul. Az utóbbi összes (!) előfordulása Hunfalvy írásában olvasható, amelyben ellenben egyetlenegyszer sem használja sem a *status*, sem pedig az *állodalom/álladalom* szóalakokat.

⁵⁰ Csak Hunfalvy János egyik, mindössze egy oldal terjedelmű – bár háromhasábos – cikkében például 40-szer fordul elő az *állam* szó! Vö. 5.: A szerb peticio, *Képes Ujság*, 1848. május 6. (19. sz.) 152. o.

⁵¹ E megfigyelés egyúttal arra is figyelmezteti a korabeli nevesítetlen szerzőségű politikai publicisztikai irodalom vizsgálóit, hogy a Hunfalvy Pálra jellemző magyar terminushasználat – minden jel szerint úgy tűnik – lényegi átfedésben van az öccsével, így sok esetben – egyéb támpont híján – szinte eldönthetetlen, de legalábbis eseti mikrofilológiai kutatást igényel, hogy melyik jó eséllyel nekik tulajdonítható névtelen írás konkrétan melyikükhöz köthető. Hogy ez az összefüggés kettejük (ekkori) *német* nyelvű publicisztikai tevékenységére is vonatkoztatható-e, az természetesen nem kevésbé alapos vizsgálatra szorul. A bátyja képviselővé választását követően a Szepességben maradó Hunfalvy János mindenesetre az anyanyelvükön kifejtett véleményformálás terén sem bizonyult ekkoriban kevésbé termékeny publicistának testvérénél, jóllehet írásait más fórumokon helyezte el. Lásd pl. *Hunfalvy, J.: Ueber die ungarische Zustände. I–II. Pester Zeitung*, 1848. október 7. (800. sz.) 5009–5010. o., 1848. október 14. (801. sz.) 5013. o.; *Hunfalvy, Johann: Das ungarische Papiergeld. Pester Zeitung*, 1848. december 14. (853. sz.) 5125–5126. o., 1848. december 15. (854. sz.) 5132. o., 1848. december 16. (855. sz.) 5136. o.; *Hunfalvi, J.: Gebührt dem Volk das Recht der Revolution? Pressburger*

Vizer István írásaiban,⁵² aki viszont a *státus* és *álladalom* szóalakokkal felváltva használta. Hasonló eredményt mutat az *Esti Lapok* Debrecenben megjelent lapszámainak áttekintése is. Az *állam* szó 126 előfordulásának oroszlánrésze (91%) a Hunfalvy Pál írásaiként beazonosított cikkekben olvasható, a maradék pedig névtelen szerzőjű, illetve más álneves cikkekben.⁵³

A fentiek összegzéseként megállapítható, hogy – a bevezetőben említett kortárs bibliográfiákban és a különféle életrajzaiban szereplő szórványos adatokkal szöges ellentétben – a forradalom másfél esztendeje folyamán hűsznál is több publicisztikai írást társíthatunk Hunfalvy Pál nevéhez. Amennyiben az egyes cikksorozatok más-más lapszámban megjelentetett részeit önálló tételnek tudjuk be, akkor pedig legalább félszáz ekkori hírlapi közleményről tudható az 1848. április vége és 1849. május vége közötti időszakból, hogy névvel vállaltan, monogramja vagy annak egyik kezdőbetűje, illetve (feltehetően a keresztnévére utaló) számjelzés mögé rejtve bizonyosan (de legalábbis minden valószínűség szerint) ő volt a szerzőjük.⁵⁴ E nagyjából egy év leforgása alatt kifejtett publikációs teljesítménye tehát már pusztán mennyiségénél fogva is komoly figyelmet érdemel,

Zeitung, 1848. november 22. (121. sz.) 789–790. o., *Hunfalvi, Job.*: Die Frankfurter Nationalversammlung und die Siebenbürger Sachsen. Uo., 1848. december 2. (130. sz.) 842. o., *Hunfalvi, Job.*: Die Vertreter der Sachsen bei Jellachich. Uo., 1848. december 14. (139. sz.) 901–902. o.

⁵² *Vizer István*: Örökvaltság. Urbéri, kilenced s pénzbeli tartozások megszüntetése. *Képes Ujság*, 1848. április 22. (17. sz.) 132–134. o., *Uő*: Nemzeti gyűlés. Követek célszerű választása. Uo., 1848. június 24. (26. sz.) 211–214. o.

⁵³ Előfordul továbbá egy ízben – a Gálai kapcsán már említett – Vasvári Pál cikkében (amelyben ugyanakkor kétszer szerepel az *álladalom* kifejezés is), és egy rövid szatirikus írásban, amely épp az *állam* szó *Esti Lapok*beli túlzott használatán élcelődik egy fiktív radikális nevében, így megkockáztatható, hogy akár a radikálisok régi ellenlábásának számító Hunfalvy Pál tollából is származhatott. Vö. *Vasvári Pál*: A lázongó oláhok. *Esti Lapok*, 1849. április 23. (51. sz.) és *Radicalis*: Márcziusi tanács a ministériumnak. *Esti Lapok*, 1849. május 17. (72. sz.) Mindezzel természetesen nem azt állítom, hogy a forradalmi évek sajtójában a két Hunfalvyn kívül mások esetenként vagy akár már terminusértékkel ne használták volna szintén az *állam* szóalakot – a jogi szakíró *Szokolay István* egyik publikációjában például hatszor is előfordult: *Zsellérek. Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 18. (42. sz.) 187. o. –, tendenciózus használata azonban hozzásegíthet egyes névtelen írások szerzőségének beazonosítási kísérlete során ahhoz, hogy heurisztikus érvénynyel hozzájuk (is) köthessük őket. *Egy Remény-Ligeti* álneven publikáló szerző két írásában például 16-szor fordul elő az *állam* szóalak, ráadásul mindkét cikk témaválasztása erős átfedésben van Hunfalvy Pál ekkori publicisztikáival. Vö.: *Iskola ügy. Marcius Tizenötödike*, 1848. április 27. (37. sz.) 147–148. o., *Statusgazdászati eszmék. Uo.*, május 5. (44. sz.) 176–177. o., május 6. (45. sz.) 180. o., május 8. (46. sz.) 185. o. E párhuzamok dacára – elsősorban a cikkek gondolatmenete és stilisztikai jellegzetességei okán – valószínűbbnek tartom mégis, hogy nem Hunfalvy Pál írta őket (bár az elképzelhető, hogy a szerzőjük esetleg az ő vagy öccse késmárki joghallgatói között keresendő).

⁵⁴ Ide kívánkozik a megjegyzés, hogy az 1848–1849-ben megjelentetett írásai nagyobbik hányadát – akár címenként, akár lapszámonként számolva önálló tételekként írásokat – mindenesetre *álnéven* közölte.

a súlyát pedig még tovább növeli, hogy a megelőző évtized egészében mindösszesen nem ismerünk tőle ennyi időszaki kiadványban megjelent publikációt – a legkülönfélébb tárgykört és műfajt is beleértve.⁵⁵ A keze közül kikerülő cikkek az eltelt 13 hónap során mindazonáltal erősen egyenetlenül követték egymást. Olyannyira, hogy négy olyan hónap is akadt (1848 augusztusa, valamint az 1848. december közepétől 1849. március végéig terjedő időszak), amelyek folyamán – eddigi ismereteink szerint legalábbis – egyáltalán nem tett közzé írást, miközben publicisztikai tevékenységének súlypontja egyértelműen az 1848 őszen egyre súlyosbodó politikai krízis hónapjaira esett (különösen októberben és novemberben jelent meg tőle szinte naponta publicisztika,⁵⁶ sok esetben ráadásul párhuzamosan két napilapban és két különböző nyelven).⁵⁷ Kijelenthető továbbá, hogy az ekkor megjelent cikkei – más-más szempontból – kifejezetten jelentős és sokak által olvasott sajtóorgánumokban láttak napvilágot, így viszonylag számottevő befogadói hatást feltételezhetünk esetükben.

A rendelkezésre álló terjedelmi keretek nem teszik lehetővé Hunfalvy Pál fentebb számba vett írásainak közelebbi elemzését, amelyek legfontosabb ismérveként azonban feltétlenül kiemelendő, hogy bennük a gyorsan változó bel- és külpolitikai helyzet alapos és jellemzően kritikus elemzése szinte mindig párosult valamilyen – hol elmélyültebb, hol inkább csak utalásszerű – elméleti reflexióval. Minden szerteágazóságuk ellenére is tematikai fókuszuk közös metszete a lehető legtágabban értett *politika* volt, amennyiben szerzőjük az állam és népesség fogalma, a hatalmi ágak elkülönülésének fontossága, a nemrég kivívott sajtószabadság teremtette politikai-társadalmi nyilvánosság és a közvélemény szerepe vagy a rend és politikai stabilitás kérdéseit boncolgatta. Más esetekben

⁵⁵ Akár címenként, akár pedig a többrészes cikksorozatok egyes közleményeit szintén külön tételekként számolva. Vö. Hunfalvy-album. 252–254. o.

⁵⁶ Ahogy arra – a későbbi fejlemények felől tekintve paradoxonnak tűnő helyzetre – Urbán Aladár találóan rámutatott: „1848. szeptember végétől november végéig a »békepárti« Hunfalvy Pál volt a *Kossuth Hírlapja* egyik legtöbbet foglalkoztatott »vezércikírója«. *Urbán* 1986. 18. o.

⁵⁷ Jelenlegi ismereteink szerint nincs nyoma annak, hogy az 1849. május vége és a fegyverletétel közötti időszakban Hunfalvy további politikai publicisztikát tett volna közzé. Hogy azonban a közvélemény hathatós politikai orientálásának szándéka milyen mértékben foglalkoztatta őt még ez idő tájt is, azt egy 1849. június 1-jei keltezéssel még Debrecenből (a 33. jegyzetben említett) Jánisch Józsefhez írott német nyelvű levele tanúsítja, amelyre Hermann Róbert hívta fel a figyelmet, akinek ezúton is köszönöm a szíves előzékenységét. E fontos Hunfalvy-levél tágabb kontextusba helyezése további rész kutatásokat igényel, annyi azonban önmagában is nyilvánvalónak látszik belőle, hogy egy Jánisch által a következő hónap elejétől indítandó hazafias és német nyelvű, ám a radikalizmussal szembehelezkedő politikai lap számára Hunfalvy nemcsak a szellemi irányvonal kidolgozását vállalta, de aktívan részt kívánt volna venni a lap állandó közreműködőinek toborzásában is. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára H 147. 9. Jánisch József iratai.

az állandósuló geopolitikai esélylatolgatás, a multietnikus állam keretei között a népszuverenitás és a politikai egység összeegyeztetésének már-már feloldhatatlannak bizonyuló ellentmondásai, vagy épp a közjogi csapdák sorozatába sodródó magyar állam újjászervezésének súlyos dilemmái kerültek előtérbe. Továbbá a régi monarchikus abszolutizmus visszatérése és a jakobinus terror óta rettegett politikai és társadalmi radikalizmus felülkerekedése közötti választás elutasításával, és helyettük a középút következetes szorgalmazásával nyilvánított markáns véleményt Hunfalvy. Sőt – a gyorsan változó politikai széljárás csendesebb pillanataiban – az olyan kifejezetten elméleti irányultságú, ám ismeretterjesztő célzatú eszmefuttatásai megjelentetésére is lehetősége nyílt, amelyek a pénz, a tőke és a társadalmi munkamegosztás természetét vagy épp a modern állam gazdasági és társadalmi szerepének a korlátait igyekeztek megvilágítani. Mindezek rendszerezett, összehasonlító áttekintése és beható elemzése azonban már egy másik tanulmány lapjaira kívánkozik.